

SARADNJA NAUČNIKA SRBIJE I HRVATSKE U OKVIRU JUGOSLAVIJE 1945–1965.

APSTRAKT: *U radu se na osnovu arhivske građe, objavljenih izvora i štampe posmatraju kontakti naučnika iz Srbije i Hrvatske u periodu 1945–1965. godine. Prvo su sagledani opšti podaci o razvoju nauke u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata i zakonski okviri koji su određivali ingerencije saveznih i republičkih organa u oblasti nauke, prosvete i visokog školstva i u velikoj meri uticali na oblike i intenzitet međurepubličke naučne saradnje, pa tako i na odnose između naučnika iz Srbije i Hrvatske. Posmatrani period je karakterističan po tome što su u njemu postojali određeni zajednički jugoslovenski institucionalni i programski okviri u razvoju nauke i visokog školstva, koji su od 60-ih godina sve više slabili i prelazili u nadležnost republičkih organa. U prvom planu su naučnici i visokoškolski nastavnici koji su radili na Beogradskom univerzitetu i Zagrebačkom sveučilištu kao dve najveće i najstarije visokoškolske i naučne ustanove u zemlji. Pominje se i saradnja Srpske akademije nauka i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u okviru Akademijskog saveta FNRJ, kao i kontakti preko pojedinih naučnih instituta i naučnih društava.*

KLJUČNE REČI: Srbija, Hrvatska, Beograd, Zagreb, Jugoslavija, nauka, prosveta, univerziteti, akademije nauka, instituti, naučna društva, saradnja

Razvoj nauke posle Drugog svetskog rata u Jugoslaviji i svim njenim republikama bio je diktiran potrebom da se društvo izvuče iz nasleđene ekonomske, kulturne, prosvetne i naučne nerazvijenosti. Od 1947. ključni zadatak nauke bio je obezbeđivanje kadrovskih i tehnoloških mogućnosti za realizaciju ambicioznog Prvog petogodišnjeg plana razvoja privrede. Univerziteti su imali zadatak da postanu „fabrike kadrova“, i to „fabrike“ „nove socijalističke inteligencije“ koja je morala da bude formirana na temelju odanosti državnom vrhu, Komunističkoj partiji i ideologiji marksizma-lenjinizma. Istovremeno sa stvaranjem nove inteligencije trebalo je među postojećom inteligencijom izvršiti ideološko-politički pritisak i „diferencijaciju“, ukloniti nepomirljive „neprijatelje“, a pridobiti i „prevaspitati“ kolebljive pojedince. Instituti, zavodi i druge naučne ustanove imale su zadatak da formiraju marksistički naučni podmladak i da ovladaju znanjima i tehnološkim i tehničkim procesima za sprovođenje industrijalizacije i elektrifikacije zemlje i drugih planskih zadataka, a naučne ustanove u oblasti društvenih i humanističkih nauka su imale cilj da omoguće izlazak druš-

tva iz kulturne i prosvetne zaostalosti i da postavljaju „naučne“ i ideološke temelje novog socijalističkog društva, kulture, prosvete i nauke. U kreiranju i sprovođenju kulturne, prosvetne i naučne politike ključnu ulogu je imao partijski Agitprop aparat. Celokupan naučni život (kao i prosvetni i kulturni) trebalo je koncentrisati u partijskim propagandnim ustanovama, obezbediti sprovođenje „partijske linije“ i ideoloških postavki marksizma-lenjinizma. Iako je prosvetnim i naučnim ustanovama već prvim Ustavom iz 1946. bila formalno zagarantovana sloboda nastavnog i naučnog rada, položaj i ciljevi vladajuće Partije su doveli do potpunog urušavanja i nipodaštavanja autonomije i tradicionalnih vrednosti visokoškolskih i naučnih ustanova i do njihovog uklapanja u novi politički i društveno-ekonomski sistem. Jedna od osnovnih floskula je bila da u „novom društvu“ nauka treba da služi narodu i da se razvija za dobrobit naroda, a potrebe i dobrobit naroda suvereno je određivala jedino Partija. U novom poretku kultura, prosveta i nauka su bile „dirigovane“ i morale su se nalaziti „u službi naroda“.¹

Sve do sukoba Jugoslavije sa Informbiroom, naučna politika je bila zasnovana na sovjetskim naučnim uticajima i modelima. Od kraja 40-ih i početka 50-ih godina došlo je do postepenog oslobađanja od sovjetskih dogmi i uticaja, liberalizacije i okretanja zapadnim buržoaskim državama i sopstvenim naučnim iskustvima, ali osnovni zadaci nauke u privredi i društvu, politički i ideološki okviri i uloga Partije su i dalje opstali i bili neprikosnoveni. Tokom 50-ih godina Partija je nastavila pomno i detaljno praćenje razvoja kulture, prosvete i nauke preko svoje Ideološke komisije i drugih tela (aktivni, grupe). Analizirani su nastavni planovi i programi, režim studija, udžbenici i programi rada naučnih instituta, praćen rad i ideološki razvoj nastavnika i naučnika, podsticana reforma visokog školstva i naučno-istraživačkog rada, ideologizacija nastave i nauke i formiranje mladog marksističkog naučnog kadra, itd. Uprkos otporima, dugo je opstajao sovjetski model organizacije naučnog rada, značaj akademije i njenih instituta u naučnom radu i zapostavljanje univerziteta. Pored ideološke ispravnosti, teorijskih pitanja, zastupljenosti marksizma-lenjinizma i dijalektičkog materijalizma u nastavi, nauci i kulturi, u fokusu pažnje su bila pitanja suzbijanja nacionalizma i šovinizma, razvoja bratstva i jedinstva, negovanja tradicija narodnooslobodilačke borbe, jačanja jugoslovenskog socijalističkog patriotizma, zasnivanja jedinstvene jugoslovenske kulturne politike, međusobnog povezivanja republika, naroda i pojedinih naučnih i kulturnih ustanova, njihove

---

¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, III*, Beograd, Nolit, 1988, 120–122, 144–157; Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura 1945–1952, Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji*, Beograd, Rad, 1988, 28–39, 58–61, 245–252; Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, Beograd, ISI, 2004, 103–124, 132–136; Драгомир Бонџић, „Просвета и наука у Србији и Југославији 1945–1990“, *Историја 20. века*, бр. 2, 2008, 395–398, 400–402; Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji. Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*, Zagreb, Srednja Europa, 2012, 31–51, 66–87; Magdalena Najbar-Agičić, *Kultura, znanost, ideologija. Prilozi istraživanju politike komunističkih vlasti u Hrvatskoj od 1945. do 1960. na polju kulture i znanosti*, Zagreb, Matica Hrvatska, 2013, 29–33, 80, 101–102, 109, 150–151, 170–189, 198.

koordinacije, razmene iskustava, itd. U isto vreme, paralelno sa razvojem samoupravljanja, u ustanovama kulture, prosvete i nauke uvedeno je društveno upravljanje; organe upravljanja su činili zaposleni u ustanovi i predstavnici društvene zajednice, koje su postavljali državni organi, SSRN ili Partija i među kojima su preovladavali komunisti. Tako je u naučnim, prosvetnim i kulturnim ustanovama ostvarivan potpun uticaj države, društva i Partije.²

Rukovođenje radom naučnih ustanova i razvojem nauke vršeno je preko državnih organa koji su bili potpuno potčinjeni Partiji. To rukovođenje je bilo povereno republičkim ministarstvima kako bi se omogućio širi razvoj nacionalne kulture i prosvete, dok su savezna ministarstva samo davala opšte okvire i načela, rukovođila radom saveznih ustanova, brinula o saradnji sa inostranstvom i koordinaciji rada republičkih prosvetnih organa, univerziteta i naučnih ustanova. Forme organa u ovim resorima su stalno menjane i prilagođavane opštim društveno-političkim kretanjima. Na saveznom nivou, za nauku i prosvetu je u početku bilo zaduženo Ministarstvo prosvete DFJ (odsek za visoke škole) od 1945. do početka 1946. kada je osnovan Komitet za škole i nauku FNRJ, čije nadležnosti je od decembra 1948. do 1950. preuzelo Ministarstvo za nauku i kulturu FNRJ (odeljenje za univerzitet i velike škole i odeljenje za pitanja nauke). Na republičkom nivou o ovim pitanjima u početku su brinula republička ministarstva prosvete do 1947, kada su u republikama koje su imale univerzitate, pre svega u Srbiji i Hrvatskoj, formirani komiteti za naučne ustanove, Univerzitet i visoke škole. Zadatak komiteta je bio plansko unapređenje naučnog rada, jedinstveno rukovođenje naučnim ustanovama, briga o nastavnim planovima i podizanju naučnih kadrova, itd. Nadležnosti tih komiteta su 1950. nakratko preuzela republička ministarstva za nauku i kulturu (odbor ili sektor za visoke škole i naučne ustanove i njihovom okviru).

Početakom 50-ih godina upravljanje naukom i prosvetom i na saveznom i na republičkom nivou pretrpelo je značajnije izmene i bilo prilagođeno opštim društveno-političkim promenama, pre svega decentralizaciji, debirokratizaciji i uvođenju društvenog upravljanja. Trebalo je smanjiti nadležnosti saveznih organa i rukovođenje sve više prebacivati na republičke organe i ustanove. Na saveznom nivou formiran je maja 1950. Savet za nauku i kulturu Vlade FNRJ koji je delovao do 1953. kada su njegove nadležnosti prenete na Sekretarijat za prosvetu Saveznog izvršnog veća, odnosno Sekretarijat Saveznog izvršnog veća za prosvetu i kulturu od 1956. (preimenovan 1963. u Savezni sekretarijat za prosvetu i kulturu, potom 1965. u Savezni sekretarijat za obrazovanje i kulturu, 1967. u Savezni savet za obrazovanje i kulturu i ukinut 1971). Na republičkom

² B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, III*, 128–129, 147–158; Lj. Dimić, *Agit-prop kultura 1945–1952*, 252–263; Д. Бонцић, „Просвета и наука у Србији и Југославији 1945–1990“, 402–404; Dragomir Bondžić, „Beogradski univerzitet i hladni rat (1945–1952)“, *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945–1955. Slučaj Jugoslavije*, Beograd 2005, 353–370; M. Najbar-Agičić, *Kultura, znanost, ideologija*, 38–41, 80–100, 125–135, 153–155, 190–201; Драгомир Бонцић, *Универзитет у социјализму. Високо школство у Србији 1950–1960*, Београд, ИСИ, 2010, 68–104, 204–250; Мюмир Гаталовић, *Дарована слобода. Партија и култура у Србији 1952–1958*, Београд, ИСИ, 2010.

nivou je 1951. osnovan Savet za prosvetu, nauku i kulturu NR Srbije, odnosno NR Hrvatske; 1953. oblik i nadležnosti ovih organa izmenjeni su pod uticajem donošenja Ustavnog zakona; 1956. u Hrvatskoj je osnovan Savet za nauku i kulturu, a u Srbiji Savet za prosvetu i Savet za kulturu, sve u okviru republičkih izvršnih veća (od 1963. republički saveti su nastavili rad kao republički sekretarijati sa prosvetu). Saveti su bili kolektivni državno-društveni organi i sastojali su se od predsednika, resornih ministara i članova koje je imenovalo savezno, odnosno republičko predstavničko telo od predstavnika naučnih, prosvetnih i kulturnih ustanova, društvenih i profesionalnih organizacija, itd. U savetu je postojao odbor za visoke škole i naučne ustanove, a suštinu novog načina rada je predstavljalo prenošenje nadležnosti na niže organe i ustanove i uključivanje društvenih, naučnih, kulturnih i naučnih radnika u poslove upravljanja, davanje opštih smernica i načela, briga o materijalnim i kadrovskim potrebama i organizovanje međurepubličke i međunarodne saradnje. Poslovima prosvete, nauke i kulture posle rata su rukovodili partijski funkcioneri, pre svega Mitra Mitrović, Milka Minić, Mita Miljković, Mirko Tepavac u Srbiji, Ivo Babić, Miljenko Protega, Miloš Žanko u Hrvatskoj, Vladislav Ribnikar, Boris Zihlerl, Marijan Stilinović, Rodoljub Čolaković, Krste Crvenkovski na saveznom nivou, dok je sve kao šef Agitpropa usmeravao i nadgledao Milovan Đilas (do 1954).³

Jugoslovenski okviri visokom školstvu i naučnom radu davani su i kroz zakonodavstvo. Tako je 1954. donet Opšti zakon o univerzitetima kojim je regulisan rad univerzitetskih ustanova u celoj zemlji. Potom je Savezna narodna skupština u julu 1957. donela Zakon o organizaciji naučnog rada u kojem su regulisani osnivanje, ciljevi, upravljanje, nadzor i finansiranje naučnih ustanova, uvođenje društvenog upravljanja, položaj saradnika naučnih ustanova, zadaci i organizacija Saveznog saveta za naučni rad, ustrojstvo Saveznog fonda za naučni rad, zadaci republičkih saveta za naučni rad, kao i načelne odredbe o akademijama nauka. Savezni savet za naučni rad je bio društveno telo za podsticanje, pomaganje i usklađivanje naučnog rada od posebnog značaja i od opšteg društvenog interesa; predlagao je mere i propise, davao preporuke naučnim ustanovama i pratio njihov rad, raspisivao konkurse za naučno-istraživačke

³ Ljubiša Korać, *Organizacija federacije u socijalističkoj Jugoslaviji 1943–1978*, Zagreb, Globus, 1978, 344–349; B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, III, 124–125, 143; Katarina Spehnjak, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945–1952*, Zagreb, Dom i svijet, 2002, 174–176; D. Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, 138–154; Д. Бондић, „Просвета и наука у Србији и Југославији 1945–1990“, 396, 404–408; Д. Бондић, *Универзитет у социјализму. Високо школство у Србији 1950–1960*, 64–68, 74–75; *Културна политика Југославије 1945–1952*, књига I, приредили Бранка Докнић, Милић Ф. Петровић, Иван Хофман, Београд, Архив Југославије, 2009, 95–96, 99–100; S. Koren, *n. d.*, 52–66; M. Najbar-Agičić, *Kultura, znanost, ideologija*, 36, 151–153. Krajem 40-ih i početkom 50-ih savezni organi su, pored nadzora i usmeravanja rada univerziteta, akademija, instituta, zavoda i drugih republičkih naučnih ustanova, direktno rukovodili savezним naučnim ustanovama: Bibliografskim institutom FNRJ, Seizmološkim zavodom FNRJ, Novinarskom i diplomatskom visokom školom, Višom političkom školom, Institutom društvenih nauka, Akademijским savetom FNRJ, Institutom za ribarstvenu biologiju u Rovinju, Oceanografskim ribarstvenim zavodom u Dubrovniku, Leksikografskim zavodom FNRJ u Zagrebu.

projekte, organizovao izgradnju kadrova i veze sa inostranstvom, upravljao Fondom za naučni rad i raspolagao sredstvima Fonda. Od 1963. nastavio je rad pod imenom Savezni savet za koordinaciju naučnih istraživanja, a od 1965. Savezni savet za koordinaciju naučnih delatnosti (ukinut je 1971). U međuvremenu je (pored preporuke o skraćivanju studija iz 1958, rezolucije o obrazovanju stručnih kadrova iz 1960, itd.) 1960. godine donet i novi Opšti zakon o univerzitetima i fakultetima. Na osnovu ovih zakona su donošeni republički pravni akti i regulisan rad pojedinih visokoškolskih i naučnih ustanova. Temelj zakonske regulative u ovom periodu bilo je uvođenje društvenog upravljanja u oblasti nauke, kulture i prosvete, regulisanje finansiranja ovih oblasti i insistiranje na povezivanju naučnog rada i prosvete sa potrebama privrede i društva i izgradnjom socijalizma.⁴

Tokom 1965. godine donet je Zakon o Saveznom savetu za koordinaciju naučnih delatnosti i Saveznom fondu za finansiranje naučnih delatnosti, Opšti zakon o organizovanju naučnih delatnosti i Rezolucija o naučno-istraživačkom radu. U ovim opštim zakonima je izvršeno usklađivanje sa načelima Ustava iz 1963, utvrđena su opšta načela naučne delatnosti i utvrđena opštejugoslovenska načela za buduće republičko zakonodavstvo u ovoj oblasti. Savezni savet je, uz saradnju republičkih organa nadležnih za nauku, kao i naučnih, privrednih i društvenih organizacija, učestvovao u postavljanju osnovnih načela za propise iz oblasti naučnih delatnosti kao i na njihovoj izradi, zatim na koordinaciji naučnog rada i usmeravanju aktivnosti organa i organizacija u oblasti naučnog istraživanja, a posebno u oblasti međunarodne naučne saradnje. Savezni savet je učestvovao u izradi republičkih propisa o naučnom radu i u međurepubličkoj saradnji, naročito kada je trebalo uskladiti kriterijume i pronaći rešenja kojima se usklađuju suprotna gledišta. Cilj je između ostalog bio i da se omogući efikasniji uticaj federacije na razvoj naučnoistraživačkih delatnosti, a s druge strane i da se omogući jače i brže osamostaljivanje republičkih organa na ovom području. Savet je bio kolegijalno telo sastavljeno od samih naučnih radnika i njihovih naučnih institucija i potpuno se uklapao u sistem samoupravljanja.⁵ Tokom narednih godina nastavljen je dalji rad na uobličavanju „opštejugoslovenskih načela“, uz prenošenje sve više ingerencija u sferi naučnih delatnosti na republičke organe i pojedine naučne organizacije. Najšire ingerencije Saveznog

⁴ Lj. Korać, *n. d.*, 354–355; Д. Бонцић, „Просвета и наука у Србији и Југославији 1945–1990“, 415–416, 422; Д. Бонцић, *Универзитет у социјализму. Високо школство у Србији 1950–1960*, 80–86, 143–154; „Opšti zakon o univerzitetima“, *Službeni list FNRJ*, br. 27, 30. VI 1954, 445–447; „Zakon o organizaciji naučnog rada“, *Isto*, br. 34, 14. VIII 1957, 641–648; „Zakon o načinu finansiranja naučnih ustanova“, *Isto*, br. 23, 8. VI 1960, 469–471; „Zakon o saveznom fondu za naučni rad“, *Isto*, br. 24, 15. VI 1960, 485–487; „Opšti zakon o fakultetima i univerzitetima“, *Isto*, br. 29, 20. VII 1960, 621–628; Arhiv Jugoslavije (AJ), fond Savezni savet za koordinaciju naučnog rada, 169–1, Organizacija naučnog rada, 1957.

⁵ AJ, 169–965, Izveštaj o radu Saveznog saveta za koordinaciju naučnih delatnosti u 1965. godini, april 1966; „Rezolucija o naučno-istraživačkom radu“, *Službeni list SFRJ*, br. 5, 5. II 1965, 97–99; „Opšti zakon o organizovanju naučnih delatnosti“, *Isto*, br. 16, 6. IV 1965, 721–723; „Zakon o Saveznom savetu za koordinaciju naučnih delatnosti i o Saveznom fondu za finansiranje naučnih delatnosti“, *Isto*, 723–726.

saveta su ostale u sferi organizovanja, planiranja, usmeravanja i realizacije međunarodne naučne saradnje, kao i u sferi finansiranja naučne delatnosti od opštejugoslovenskog značaja iz sredstava Saveznog fonda.

U skladu sa ciljevima i potrebama države, privrede i vladajuće partije, kao i datim institucionalnim, zakonskim i ideološko-političkim okvirima, posle 1945. odvijao se dinamičan razvoj nauke i visokog školstva u Jugoslaviji. Posebno je bio intenzivan razvoj visokog školstva tako da je ubrzano rastao broj univerziteta, fakulteta i naučnih ustanova pri univerzitetima, kao i broj univerzitetskih nastavnika, studenata, diplomiranih studenata i doktora nauka. Dok je 1946. u Jugoslaviji bilo 39 ustanova, 1.591 nastavnika, 39.239 studenata, 1.021 diplomiranih studenata i 17 doktora nauka, 1965. taj broj je porastao na 266 ustanova, 15.760 nastavnika, 184.923 studenta, 27.952 diplomirana studenta i 1.284 doktora nauka. U Srbiji je u tom periodu (1946–1965) broj visokoškolskih ustanova porastao sa 15 na 97, nastavnika sa 710 na 6.300, studenata sa 21.991 na 90.103, diplomiranih studenata sa 464 na 14.169; u Hrvatskoj je broj ustanova porastao sa 13 na 84, nastavnika sa 782 na 4.597, studenata sa 12.651 na 41.521 i diplomiranih studenata sa 488 na 6.441. U Jugoslaviji je 1945–49. doktoriralo 87, Srbiji 14, a Hrvatskoj 72 kandidata, a 1960–64. u Jugoslaviji 1.502, Srbiji 675 i Hrvatskoj 522.⁶ Broj univerzitetski obrazovanih lica u Jugoslaviji je od 1945. do 1965. porastao deset puta i iznosio 500.000, a do 1970. došao do 650.000 lica.⁷

Broj naučno-istraživačkih ustanova i kadrova se ubrzano povećavao. Tako je 1918. godine na prostoru koji je ušao u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca bilo svega 35 istraživačkih ustanova. Potom su formirani novi instituti, zavodi i klinike sa zadatkom da vrše i istraživački rad i 1940. takvih ustanova bilo je 215, pre svega na univerzitetima, i to na medicinskim i poljoprivrednim fakultetima, kao pomoćne nastavne ustanove. Posle Drugog svetskog rata, u skladu sa proklamovanom ekonomskom i naučnom politikom i porastom potrebe za stručnim kadrovima, rastao je broj visokih škola, naučnih ustanova, naučnih društava, naučnih radnika i poboljšavana je opremljenost naučnih ustanova i rezultati naučnog rada. Od 1941. do 1956. broj istraživačkih ustanova na fakultetima porastao je za više od tri puta, a broj vanfakultetskih naučnih ustanova povećao se od 15 na 186. Prema nepotpunoj evidenciji Sekretarijata za nauku i kulturu SIV-a 1956. u Jugoslaviji je bilo 730 ustanova koje su nosile naziv instituta, zavoda, klinike, laboratorije, i koje su kao isključivi zadatak, ili kao jedan od zadataka imale da vrše naučna istraživanja. Od toga je 540 ustanova bilo na fakultetima, a 186 van fakulteta (37 pri akademijama nauka, 8 pri privrednim organizacijama, a ostale su bile samostalne ili pri organima državne uprave). Najveći broj ustanova se nalazio u Srbiji (ukupno 265, 190 fakultetskih i 75 vanfakultetskih) i Hrvatskoj (ukupno 215, 173 fakultetske i 42 vanfakultetske); od 48 fakulteta u Jugoslaviji, 17 je bilo u Srbiji, 13 u Hrvatskoj, 6 u Sloveniji, 7

⁶ *Jugoslavija 1918–1988, statistički godišnjak*, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1989, 363–367.

⁷ Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд, Клио, 2013, 272.

u BiH i 5 u Makedoniji. U Jugoslaviji je 1956. radilo 6.716 istraživača i 2.147 honorarno zaposlenih naučnih radnika (4.771 na fakultetskim i 4.092 na vanfakultetskim ustanovama). Broj naučnih radnika porastao je od 1953. do 1956. na fakultetskim ustanovama 27%, a na vanfakultetskim 55%.⁸

I pored ovog formalnog napretka, sredinom 50-ih godina je ocenjivano da nauka u Jugoslaviji zaostaje za potrebama i mogućnostima i da postoje mnogi nedostaci u organizaciji i finansiranju naučnog rada, razbijenost na veliki broj često malih i nedovoljno opremljenih naučnih ustanova i nedovoljna saradnja između tih ustanova i između pojedinih republika. Smatrano je da se na naučni rad negativno odražavalo nepostojanje organa koji bi povezivali veliki broj ustanova koje su se bavile naukom i da se koordinacija i saradnja i nauci ostvaruje samo delimično. Međusobnom saradnjom su zasebno rukovodili univerziteti, akademije nauka, Akademijski savet (od 1948), naučna društva i savezi naučnih društava, a postojale su i pojedine organizacije sa zadatkom da organizuju istraživački rad o pojedinim problemima (Komisija za medicinska naučna istraživanja); 1948. obrazovana je pri Saveznoj planskoj komisija Savezna uprava za unapređenje proizvodnje koja je trebalo da postane operativni centar za primenjena istraživanja i da povezuje fakultete i institute akademije nauka sa pojedinim privrednim resorima i da organizuje istraživanja za potrebe pojedinih privrednih grana i preduzeća; pri komorama su stvoreni organi sa zadatkom da angažuju naučne ustanove na rešavanju pojedinih aktuelnih problema privrede; Zajednica jugoslovenskih univerziteta je osnovana 1957. i organizovala je saradnju jugoslovenskih univerziteta među sobom i sa inostranstvom. Međutim, u zemlji nije bilo organa koji bi u celini pratio naučnu aktivnost velikog broja ustanova, sistematski pomagao i razvijao naučni rad, podsticao naučne ustanove i privredne organizacije na sistematsku saradnju i uticao na vođenje politike u nacionalnim razmerama. Od 1957. ovi zadaci su bili namenjeni Saveznom savezu za naučni rad.⁹

Bilo je tendencija da posle 1945. akademija nauka i Akademijski savet, koji bi eventualno prerastao u saveznu akademiju, postanu rukovodeći i operativni organi u oblasti nauke, a instituti akademije nauka centralni instituti za pojedine naučne discipline. Razmatrane su i mogućnosti osnivanja novih „akademija za pojedine ili srodne naučne oblasti jedinstvene za čitavu FNRJ“ (recimo, akademija društvenih nauka), „saveza republičkih stručnih akademija po granama“ ili čak stvaranje „opštejugoslovenske akademije“. Međutim, takva ustanova nije nikad osnovana, a ni akademije nauka, ni Akademijski savet, nisu nikad postali centralni upravni organi za naučni rad, jer stvaranje nekog centralnog tela koje bi upravljalo naučnim radom i dirigovalo njime nije

⁸ AJ, 169–1, Organizacija naučnog rada, 1957. Krajem 40-ih u Jugoslaviji je bilo 5 univerziteta, 3 akademije nauka, 64 naučna društva sa 388 podružnica, 6 saveza naučnih društava i 615 zavoda i instituta, od čega 45 pri akademijama, 440 pri fakultetima i 130 pri saveznm i republičkim organima (Д. Бонџић, *Просвета и наука у Србији и Југославији 1945–1990*, 402; *Informativni priručnik o Jugoslaviji 1951*, Beograd, Direkcija za informacije pri Vladi FNRJ, 1951, 637–644).

⁹ AJ, 169–1, Organizacija naučnog rada, 1957.

odgovaralo ni tradicijama naučnog rada, ni strukturi zemlje, ni društvenom i naučnom razvitku.¹⁰

Sredinom 50-ih godina jugoslovenski partijski i državni organi su insistirali na razvoju „jugoslovenskog jedinstva“ u oblasti kulture, prosvete i nauke. Jugoslovenski komunisti su smatrali da u ovim oblastima treba da bude „sve više pojava koje će imati jugoslovensko obeležje“ i koje će jačati bratstvo i jedinstvo jugoslovenskih naroda, ali su naglašavali da to neće ugrožavati republike i postojeće nacionalne kulture. Takav razvoj je trebalo da spreči „učaurivanje“ u republičke okvire, kao i „negativne pojave“ nacionalizma, šovinizma i „lokalističkih tendencija“, a da istovremeno podstakne različite oblike jugoslovenske saradnje, što jače povezivanje i koordiniranje pojedinih republičkih naučnih, kulturnih i prosvetnih ustanova i ujednačavanje školskog sistema, nastavnih planova i programa i planova naučnih istraživanja. Trebalo je formulisati zajedničku jugoslovensku socijalističku kulturnu politiku, utemeljenu na društvenom upravljanju i vođenju računa o specifičnostima i potrebama pojedinih republika. U tom cilju je tokom 50-ih godina forsiran rad saveznih organa uprave, pre svega Saveta za prosvetu i kulturu i Saveta za naučni rad i osnivanje su nove savezne naučne ustanove (Institut društvenih nauka, itd.). Podsticana je saradnja republičkih saveta, kao i univerziteta, akademija i instituta i osnivanja su nova i razvijana postojeća tela preko kojih je trebalo organizovati i koordinirati tu saradnju.¹¹

U tim okvirima se odvijala saradnja srpskih i hrvatskih naučnika. Oblici te saradnje su bili raznovrsni, započeti su neposredno po završetku Drugog svetskog rata, a osnovni nosioci saradnje su bili univerziteti i akademije nauka u Beogradu i Zagrebu. Beogradski univerzitet i Zagrebačko sveučilište su bili najstarije i najveće visokoškolske u ustanove u Jugoslaviji i odmah posle Drugog svetskog rata su uspostavili žive veze i saradnju na unapređenju nastavnog i naučnog rada, ujednačavanju režima studija i nastavnih planova i programa i kreiranju novog visokoškolskog sistema. Prvi kontakti su ostvareni već tokom 1945, posle završetka ratnih dejstava, a pre početka redovnog nastavnog rada. Zbog velike ratne štete koju je pretrpeo Beogradski univerzitet, njegovi pred-

¹⁰ AJ, 169–1, Organizacija naučnog rada, 1957; M. Najbar-Agičić, *Kultura, znanost, ideologija*, 135–137. Srpski fizičar Pavle Savić je još marta 1946. u pismu Titu iz Sovjetskog Saveza, gde je radio na pripremanju osnivanja jugoslovenskog Instituta za fiziku, predlagao da se obrazuje i jedna državna, jedinstvena, jugoslovenska Akademija nauka koja bi rukovala stvaranjem naučnih kadrova i podizala nauku i industriju u zemlji. Takva akademija nije trebalo da nastane stapanjem postojećih nacionalnih akademija u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, već kao jedan centar za planski naučno-istraživački i konstruktorski rad mimo postojećih ustanova, kao posebno i novo telo, u koje bi potom ušli „oni zdravi elementi“ iz postojećih akademija. Nema podataka da je ovaj predlog kasnije ponovo istican ili da je bilo pokušaja da se realizuje (AJ, Kabinet Maršala Jugoslavije (KMJ) 836, II-6-a/2, Pismo Pavla Savića o stvaranju Fizičkog instituta u Beogradu, 17. III 1946).

¹¹ AJ, fond CK SKJ, 507, VIII, II/2-b-87 (k-5), stenografske beleške i zapisnik sednice Ideološko političke komisije CK SKJ, 8. i 9. V 1956; AJ, 169–1, Organizacija naučnog rada, 1957; Д. Бондић, *Универзитет у социјализму. Високо школство у Србији 1950–1960*, 273–274; M. Najbar-Agičić, *Kultura, znanost, ideologija*, 86–88.

stavnicima su pokušavali da dobiju materijalnu pomoć od „bratskih“ univerziteta u zemlji i inostranstvu. Povodom otvaranja Medicinskog fakulteta 30. juna 1945. u Zagrebu je boravila delegacija Beogradskog univerziteta koju su činili profesori Stefan Đelineo, Mladen Josifović i Milutin Nešković. Tom prilikom, beogradskom Medicinskom fakultetu poklonjena su tri vagona nameštaja, instrumenata, mikroskopa i knjiga i izražena je želja da se nastavi saradnja i pomoć između dva „bratska univerziteta“. Krajem jula 1945. u Zagrebu je boravila komisija profesora Poljoprivredno-šumarskog fakulteta iz Zemuna (Stevan Nikolić, Bogdan Šolaja i Živojin Tešić) koja je imala zadatak da nabavi laboratorijski materijal i aparate za fakultet (radilo se uglavnom o materijalu koji je opljačkan u Zemunu 1941. i prenet u Zagreb). Komisija je dobila samo obećanja od predstavnika Sveučilišta i upućena je na državne organe koji su morali da daju saglasnost na isporuku, odnosno povraćaj materijala.¹²

Tokom prvih posleratnih godina saradnja Beogradskog i Zagrebačkog univerziteta se zasnivala na odnosima i razmeni pojedinačnih fakulteta, pa čak i nastavnika pojedinih predmeta i naučnih disciplina. Održano je mnoštvo sastanaka i konferencija istorodnih fakulteta iz cele zemlje, na kojima je raspravljano o nastavnim planovima i programima, režimu studija, nastavnom i naučnom radu, udžbenicima i literaturi, razmeni nastavnika i iskustava u radu, itd. U saradnji su učestvovali i predstavnici univerziteta i fakulteta iz Ljubljane, a kasnije i iz novoosnovanih visokoškolskih centara, Sarajeva, Skoplja, itd. Pored predstavnika fakultetskih organa i nastavnika, sastancima su prisustvovali i predstavnici državnih organa zaduženih za prosvetu i nauku, stručnih udruženja, naučnih društava, Udruženja univerzitetskih nastavnika, studentske organizacije, itd. Rezultati ovog oblika saradnje bili su novi planovi i programi i uredbe o pravilima i režimu studija na istorodnim fakultetima, prvi opšti pravni akti o visokoškolskoj nastavi u zemlji, izdavanje i razmena udžbenika i literature, razmena nastavnika i asistenata, posete, predavanja, specijalizacije, itd. Kontaktima i razgovorima predstavnika istorodnih beogradskih i zagrebačkih fakulteta vršeno je međusobno upoznavanje, suočavane su različite tradicije, metodi, naučne škole i vršen pokušaj da se one međusobno približe i usaglase i uklope u stalan proces reorganizacije nastave i nauke i prilagode posleratnim političkim, društveno-ekonomskim i kulturnim prilikama u Jugoslaviji.¹³

Stavovi su često bili različiti, mada ne uvek nužno i suprotstavljeni. Primer neslaganja je predstavka profesora geografskog odeljenja Prirodno-matematičkog fakulteta u Beogradu Petra S. Jovanovića, Vojislava Radovanovića i Sime M. Milojevića, od 22. oktobra 1947. kojom su se suprotstavili predlogu nastavnog plana koji su podneli predstavnici Prirodno-matematičkog fakulteta u Zagrebu. Naglašavano je da je geografija na Beogradskom univerzitetu imala

¹² Arhiv Srbije (AS), fond Beogradski univerzitet, G-200, Komisija za obnovu rada Beogradskog univerziteta, f. 3, Izveštaj sa puta u Zagreb, 13. VII 1945; Isto, Izveštaj dekanatu Poljoprivredno-šumarskog fakulteta, 2. VIII 1945. O ratnoj šteti na Beogradskom univerzitetu i prvim naporima na obnovi vidi više u: D. Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, 73–80.

¹³ Д. Бонџић, *Универзитет у социјализму. Високо школство у Србији 1950–1960*, 252–253.

„svetlu tradiciju od preko 50 godina“ i da je „dobila opšte priznanje u naučnom svetu“. Prema autorima predstave, aktuelni plan i program nastave geografije u Beogradu je bio rezultat tog višedecenijskog naučnog razvoja, a pored toga „saobražen i nastavi geografije u SSSR“, te ga zbog svega toga nije trebalo menjati.¹⁴

Počev od 1945. godine različite oblike saradnje su ostvarili svi beogradski i zagrebački fakulteti. Predstavnici filozofskih fakulteta su se susreli već 14. oktobra 1945. i pod predsedništvom ministra prosvete DFJ Vladislava Ribnikara razmatrali buduću saradnju, nastavne planove i programe, potreban profil diplomiranih stručnjaka, pitanje udžbenika, itd. Slična pitanja su razmatrana i kasnije, posebno na interfakultetskoj konferenciji svih filozofskih fakulteta u zemlji, održanoj u Zagrebu 17. i 18. februara 1949. Osnovno pitanje bilo je da li filozofski fakulteti treba da spremaju nastavnike ili naučne radnike, te da li treba da nude široko obrazovanje ili usku specijalizaciju. Zbog različitih stavova i zbog malog broja nastavnika i lošeg stanja u prosveti, prihvaćen je dvostruki zadatak – obrazovanje i nastavnika i naučnika. Iz nastave svih grupa je trebalo otkloniti „haotičnost“ i prilagoditi je zahtevima Petogodišnjeg plana privrede. Trebalo je prekinuti predratnu praksu kada su nastavnici predavali šta su hteli i nisu u predavanjima obuhvatali čitavu materiju pojedinog predmeta. U novom socijalističkom društvu obrazovanje kadrova je trebalo prilagoditi njihovim budućim zadacima u prosvjećivanju naroda i razvoju nauke i kulture. Oko ovih osnovnih načela su se slagali predstavnici svih fakulteta, dok se diskusija razvila oko sadržaja plana i programa (uvođenje psihološke grupe i grupe za uporednu književnost, program istorijske i filozofske grupe, uvođenje pedagogije na sve grupe, učenje zapadnog stranog jezika, itd.).¹⁵ Slična pitanja nastavnih planova i programa i režima studija razmatrana su i na međufakultetskim konferencijama pravnih, medicinskih, tehničkih, poljoprivredno-šumarskih, veterinarskih i ostalih fakulteta krajem 40-ih i početkom 50-ih godina. Saradnja se, u nekim slučajevima, spuštala i na nivo predstavnika katedri i nastavnika pojedinih predmeta sa univerziteta u Beogradu i Zagrebu i drugih univerziteta u zemlji.¹⁶

Pored sastanaka, posle rata se odvijala i razmena nastavnika i asistenata između beogradskih i zagrebačkih fakulteta. Posete i predavanja su ugovarali sami fakulteti i pojedine katedre, a od 1949. republički organi su tražili od fa-

¹⁴ AJ, fond Ministarstvo za nauku i kulturu FNRJ, 316–90, Predlozi za izmenu planova i programa, 1947. I pored otpora, plan i program geografije, kao i ostalih disciplina, bio je posle rata menjan i prilagođavan (*Тридесет година Природноматематичког факултета Универзитета у Београду 1947–1977*, Београд, ПМФ, 1980, 438–439). O periodu pre Drugog svetskog rata vidi: Vedran Duančić, „Obris i znanstvene mreže u nastajanju: kanali komunikacije kao integrativni čimbenik geografije u međuratnoj Jugoslaviji“, *Historijski zbornik*, br. 2, 2006, 455–470.

¹⁵ AJ, 316–90; AS, fond Komitet za naučne ustanove, univerzitet i velike škole NR Srbije, f. 17, Interfakultetska konferencija filozofskih fakulteta, 17–19. II 1949; „Međufakultetska konferencija filozofskih fakulteta“, *Универзитетски весник*, бр. 3, 25. II 1949, 1.

¹⁶ Vidi više u: Д. Бонџић, *Универзитет у социјализму. Високо школство у Србији 1950–1960*, 253–256. Saradnja zagrebačkih fakulteta sa ostalim fakultetima u zemlji se spominje i u: *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, II, urednik Jaroslav Šidak, Zagreb, Sveučilište, 1969, 165, 172, itd.

kulteta planove razmene predavača sa drugim fakultetima i podsticali razmenu i gostovanja nastavnog osoblja. Očekivano je da se kroz razmenu nastavnici i asistenti upoznaju i zbliže, da razmene iskustva i upoznaju se sa temama i metodama istraživanja, razmotre zajedničke probleme, itd. Tako su u okviru saradnje veterinarskih fakulteta 24. i 25. decembra 1948. u Beogradu gostovali nastavnici zagrebačkog Veterinarskog fakulteta dr Teodor Varičak i dr Ivo Tomašec i održali po dva predavanja za nastavnike i studente iz svojih oblasti istraživanja. Varičak i Tomašec su istovremeno bili i delegati na osnivačkom kongresu Društva veterinara i veterinarskih tehničara NR Srbije i gosti na proslavi stogodišnjice Beogradskog univerziteta (koja je priređena novembra 1948. uzimajući kao začetak univerziteta osnivanje Liceja u Kragujevcu 1838). To je bio samo početak saradnje koja je već u letnjem semestru nastavljena uzvratnom posetom beogradskih profesora Zagrebu i novim uzajamnim posetama u narednom periodu. U toku letnjeg semestra 1948. na Poljoprivredno-šumarskom fakultetu u Beogradu predavanja po pozivu za nastavnike i studente održala su dva profesora iz Zagreba: akademik dr Alois Tavčar, profesor za Selekciju bilja i genetiku je govorio o evolucionim promenama na kukuruzu, a dr Aleksandar Ugrenović, profesor za iskorišćavanje šuma, o ulozi šumarske nauke u ispunjenju Petogodišnjeg plana. Jedan od važnih oblika saradnje bila je uzajamna pomoć u osposobljavanju mlađih nastavnika na fakultetima i institutima druge republike u kojima su bili povoljniji uslovi za naučni rad u određenoj naučnoj oblasti. Tako je asistent za anatomiju drveta sa Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Beogradu neko vreme radio na fakultetu u Zagrebu. Tokom 1949. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu su držali predavanja profesori Petar Skok, Anton Barac i Stevan Pataki iz Zagreba, a na Pravnom fakultetu u Beogradu profesori Ivo Lappena i Vladislav Brajković sa Pravnog fakulteta u Zagrebu. Iste godine je akademik dr Dušan Nedeljković sa beogradskog Filozofskog fakulteta držao u Zagrebu ciklus predavanja iz logike, istorije filozofije, dijalektičkog materijalizma i estetike, beogradski profesori Anton Bilimović i Jovan Karamata su držali predavanja iz matematike, a Ilija Đuričić, Čedomir Simić i Jovan Dimić su držali gostujuća predavanja na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu; itd.¹⁷

Posebno treba istaći da su u prvim posleratnim godinama nastavnici Beogradskog univerziteta i Zagrebačkog sveučilišta (kao i Ljubljanske univerze, koje ovde nećemo navoditi) saradivali i zajednički pomagali u osnivanju, pokretanju rada i radu visokoškolskih ustanova u drugim delovima zemlje, pre svega u Sarajevu i Skoplju. Članovi matičnih komisija koje su organizovale rad i prvi nastavnici novoosnovanih fakulteta koje su ove postavljale, većinom su bili profesori iz Beograda i Zagreba. Tako su u matičnoj komisiji Filozofskog fakulteta u Skoplju 1946. bili profesori Dušan Nedeljković i Petar Kolendić iz Beograda i Petar Skok i Dušan Pejnović iz Zagreba. Komisija je 5. septembra 1946.

¹⁷ AS, G-200, f. 140, Rektorat Beogradskog univerziteta – fakultetima, br. 834, 11. II 1950; „Сарадња ветеринарских факултета“, *Универзитетски весник*, бр. 1, 21. I 1949, 2; „Сарадња наших пољопривредно-шумарских факултета“, *Исто*, бр. 2, 5. II 1949, 4.

za prve profesore novog fakulteta delegirala Petra Kolendića iz Beograda i Frana Tućana iz Zagreba (u slučaju sprečenosti trebalo je da ga zameni Vale Vokuk). U matičnoj komisiji za osnivanje Medicinskog fakulteta u Sarajevu 1946. bili su profesori Ante Premeru i Branimir Gušić iz Zagreba i Aleksandar Sabovljević i Milivoje Vidaković iz Beograda. Komisija je izabrala prve profesore sarajevskog fakulteta, među kojima su bili A. Sabovljević, Radivoje Berović, Milivoje Sarvan iz Beograda, Pavle Šterb, Jakov Kilman i Radoslav Filipović iz Zagreba. Iz Beograda i Zagreba je i kasnije stizala kadrovska i druga pomoć. Tako su preko akademika Drage Perovića, šefa Anatomskog instituta Medicinskog fakulteta u Zagrebu, dobijeni anatomske preparati, knjige, instrumenti, itd. Iste godine u matičnoj komisiji za osnivanje Pravnog fakulteta u Sarajevu bili su profesori Mehmed Begović iz Beograda i Pavle Rastovčan iz Zagreba. Naredne 1947. u matičnoj komisiji za osnivanje Visoke poljoprivredne škole za planinsko gazdovanje bili su profesori Dobrosav Todorović i Stevan Nikolić iz Beograda i Albert Ogrizek iz Zagreba. Iste godine u matičarskoj komisiji za osnivanje Medicinskog fakulteta u Skoplju bili su Ante Premeru iz Zagreba i Čedomilj Plavšić iz Beograda. U komisiji za osnivanje Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Skoplju 1947. bili su profesori Mladen Josifović iz Beograda i Pavle Ugrešević iz Zagreba. U matičnoj komisiji za osnivanje Tehničkog fakulteta u Sarajevu 1949. bili su profesori Milenko Jakovljević iz Beograda i Rajko Kušević iz Zagreba.¹⁸ Tokom 1949. u Sarajevu i Skoplju su osnovani univerziteti, koji su se narednih godina širili i kojima su univerziteti u Beogradu i Zagrebu i dalje pružali značajnu materijalnu i kadrovsku pomoć. Ta pomoć je očekivana i tražena i od samih fakulteta iz ova dva grada, ali često je izneveravana i odbijana, jer je i samim beogradskim i zagrebačkim fakultetima nedostajalo nastavno osoblje.¹⁹

Tokom 50-ih godina nastavljeni su započeti vidovi saradnje univerziteta u Beogradu i Zagrebu kroz međufakultetske konferencije i razmenu nastavnika, ali vremenom su se pojavljivali i novi, organizovaniji i institucionalizovaniji oblici saradnje. Ideja za organizovanje povremenih međuuniverzitetskih konferencija potekla je skoro istovremeno sa Beogradskog univerziteta i Zagrebačkog sveučilišta, a cilj je bio bliska saradnja svih univerziteta u zemlji, rešavanje zajedničkih pitanja i negovanje „bratstva i jedinstva“. Prva konferencija je održana u februaru 1954. u Beogradu, a glavni cilj joj je bio otpor zakonu o univerzitetima i uvođenju društvenog upravljanja; iako u tome nije bilo uspeha, ovaj

¹⁸ AJ, fond Komitet za škole i nauku FNRJ, 315–5–13, 315–36–87, 315–36–88, 315–37–90; Радован Лалић, „Два наша нова универзитета“, *Борба*, бр. 286, 14. децембар 1949, 1; *Културна политика Југославије 1945–1952*, I, 498–499; Senija Milišić, *Institucionalizacija nauke u Bosni i Hercegovini 1945–1958*, Sarajevo, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2007, 88–96, 122–123, 269–304.

¹⁹ Tako su Arhitektonski i Građevinski odsjek Tehničkog fakulteta u Zagrebu maja 1951. odbili da odrede asistente koji bi bili upućeni na rad u BiH. Hrvatski državni arhiv (HDA), fond Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske, 1095, k. 1. 30. V 1951. Vidi i: AS, G-200, f. 96, Rektorat – Dekanatu Filozofskog fakulteta, br. 797, 14. II 1947; AJ, 315–5–13, pov. br. 1947, 29. XII 1948.

vid saradnje je nastavljen i aprila 1955. u Zagrebu je održana druga, a maja 1956. na Bledu treća međuuniverzitetska konferencija. Teme su bile društveno upravljanje na univerzitetima, autonomija, reforma i organizacija nastave, razmena nastavnika, materijalna pitanja, studenti, međunarodna saradnja, itd. Na vanrednoj konferenciji u Skoplju januara 1957. formirana je Zajednica jugoslovenskih univerziteta, kao stalno telo koje je radilo na razvoju saradnje, usklađivanju rada i rešavanju zajedničkih problema.²⁰ Zajednica je analizirala mogućnosti unapređenja saradnje, usvojila preporuku prema kojoj je trebalo obezbediti među univerzitetima plansku i recipročnu godišnju razmenu od po pet nastavnika i asistenata u trajanju od dve nedelje, koji bi tokom tog perioda držali predavanja i vežbe na drugom univerzitetu, upoznavali kolege i metode rada, pa čak i ispitivali studente. Predviđana je i razmena nastavnika i asistenata na duži period, obavljanje istraživanja i hospitovanja u drugim centrima, a traženo je i da se izjednače sredstva za usavršavanje u zemlji i inostranstvu i da se dozvoli odlazak na usavršavanje u inostranstvo tek pošto se iskoriste sve mogućnosti za usavršavanje na domaćim univerzitetima.²¹

Kao što je rečeno, tokom 50-ih godina postojala je tendencija jačanja opštejugoslovenskih sadržaja i razmene između jugoslovenskih republika i naroda u oblasti kulture, nauke i prosvete. S tim u vezi, i od univerziteta i univerzitetskih nastavnika je očekivana intenzivnija saradnja, ali pokazivalo se da je ta saradnja uglavnom bila na nezadovoljavajućem nivou. Nastava i režim studija na jugoslovenskim univerzitetima su se i dalje dosta razlikovali, a uočavane su i pojave „partikularizma“, „lokalističkih“, pa čak i „šovinističkih“ tendencija. Na katedri jugoslovenskih književnosti u Beogradu, hrvatska književnost je predavana samo delimično, a na katedri istorije od 117 diplomskih radova odbranih 1954–56, samo pet je bilo o istoriji Hrvatske. Pokušaji da se za određene predmete napišu zajednički, kolektivni, opštejugoslovenski udžbenici su nailazili na otpore i završavani su bez uspeha (Politička ekonomija, Istorija književnosti, Ekonomika FNRJ, Osnovi nauke o društvu, itd.). Iako je podsticano usavršavanje stručnjaka na domaćim univerzitetima, što je bilo korisnije, lakše i jeftinije nego usavršavanje u inostranstvu, ova mogućnost nije dovoljno korišćena. Prelazak studenata na druge univerzitete i obavljanje stručne prakse je bilo praktično onemogućeno. Mladi nisu upućivani na usavršavanje u druge centre u kojima su određene katedre bile kvalitetnije i uslovi za razvoj bolji, retko ko je

²⁰ AJ, fond Savez studenata Jugoslavije, 145–89–395, Međuuniverzitetske konferencije 1954–1956; AJ, 145–88–382, Statuti Zajednice jugoslovenskih univerziteta; „Međuuniverzitetska saradnja“, *Jugoslovenski pregled*, septembar 1958, 361–361; „Прва међууниверзитетска конференција“, *Универзитетски весник*, бр. 89, 25. II 1954, 1, 2; Д. Бонцић, *Универзитет у социјализму. Високо школство у Србију 1950–1960*, 265–269, 274–279. Od 1960. Zajednica jugoslovenskih univerziteta je počela da izdaje časopis „Univerzitet danas“ kao jedinstveno glasilo svih jugoslovenskih univerziteta koje je pratilo njihov rad, probleme i saradnju. Redakcija je bila u Zagrebu, a u njoj su pored Edhema Čama iz Sarajeva, bili i profesori Stanko Mirić iz Beograda i Božo Težak iz Zagreba; u široj redakciji su imali predstavnike svi univerziteti, a u časopisu su najviše pisali profesori iz Beograda i Zagreba. (*Univerzitet danas*, br. 1–2, 1960, 1–2).

²¹ AJ, 145–87–380, Prva sednica plenuma Zajednice jugoslovenskih univerziteta, Sarajevo, 27–28. III 1958; AJ, 145–87–381, Sednica Predsedništva, 18. V 1957.

doktorirao na drugom univerzitetu, razmena nastavnika je bila nedovoljna. Tokom 1957. na Zagrebačkom sveučilištu su gostovala samo dva profesora iz Beograda i Novog Sada u trajanju od šest dana. Stanje je opravdavano nedostatkom sredstava i zauzetošću nastavom, ali smatrano je i da su bolju saradnju često ometali razlozi lične prirode, surevnjivost profesora, čuvanje autoriteta i prestiža. Tako pedagozi i fizičari iz Beograda nisu odlazili u Zagreb, a katedra za filozofiju u Beogradu je ometala dolazak Predraga Vranickog iz Zagreba da drži predavanja iz istorijskog materijalizma, sa opravdanjem da i u Beogradu postoje kvalitetni kadrovi. Primećivane su i pojave otvorenog antagonizma između pojedinih fakulteta. Tako je na međufakultetskoj konferenciji medicinskih fakulteta u Skoplju krajem 1955. došlo do prepirke između profesora iz Beograda i Zagreba, te su profesori iz Beograda napustili konferenciju. Zagrepčani su govorili da su oni bečki đaci, a da su Beograđani pariski đaci, „te da je razumljivo da se oni ne mogu složiti o problemima nastave“. Iako je bilo i primera korektno saradnje, antagonizam pojedinih fakulteta je teško prevazilažen.²²

Krajem 50-ih godina još uvek nije bilo precizne evidencije, ali bilo je jasno da je razmena unutar Jugoslavije daleko zaostajala za razmenom sa inostranstvom. Tokom 1959. na Zagrebačkom sveučilištu je bilo obezbeđeno više od milion dinara za podmirenje troškova nastavnika i asistenata iz drugih univerzitetskih centara iz kojih su obezbeđivani putni troškovi, dnevnice i honorari (2.000–3.000 za profesore i 800 dinara za asistente). Od oktobra 1958. do decembra 1959. u Zagrebu je među ukupno 33 gostujućih nastavnika bilo 13 nastavnika iz Beograda: Janko Tahović sa Pravnog, Milan Budimir (Ahilove tri ljubavi), Miljan Mojašević (Helderlin) i Vojislav Đurić (Povijest književnih teorija, Romantizam, Antička lirika) sa Filozofskog fakulteta; Mojašević je predavanja o Helderlinu držao i na Filozofskom fakultetu u Zadru, a na istom fakultetu su gostovali i Pavle Ivić (Prozodijski elementi u srpsko-hrvatskim dijalektima) i Milivoj Pavlović (O tragovima supstrata na zapadnom području našeg jezika) sa Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (tada još uvek u okviru Beogradskog univerziteta). Profesor fizike na Farmaceutskom fakultetu Sreten Šljivić održao je pet predavanja na Farmaceutskom fakultetu u Zagrebu, a Srećko Podvinac po jedno predavanje za studente i nastavnike na Medicinskom fakultetu; Nikola Najdanović sa Rudarsko-geološkog fakulteta održao je predavanje na Arhitektonsko-građevinsko-geodetskom fakultetu, a vanredni profesori

²² AJ, CK SKJ, 507, VIII, VI/2-e-9, Problemi međuniverzitetske saradnje, 28. III 1956; AJ, CK SKJ, 507, VIII, II/2-b-87 (k-5), Sednica Ideološko-političke komisije CK SKJ, 8. i 9. V 1956; AJ, 145–90–397, Neki problemi saradnje univerziteta i fakulteta, 27. III 1956; Isto, Za svestraniju saradnju među univerzitetima, 12. XII 1956; Д. Бонџић, *Универзитет у социјализму. Високо школство у Србији 1950–1960*, 270–273, 279–282. Stanje na univerzitetima ilustruje referat koje je Jugoslovensko udruženje za političke nauke i sociologiju podnelo na Sedmom okruglom stolu Međunarodnog udruženja za političke nauke u Opatiji septembra 1959. U referatu je nastava političkih nauka u Jugoslaviji prikazana za svih pet univerziteta ponaosob uz očekivanje da se iz „paralelnog čitanja zasebnih tekstova uoči jedinstvo, zajedničke odlike i suštinski problemi“ (AJ, 169–6, The Place of Political Science in University Teaching in Yugoslavia, September 1959).

Vojin Popović i Radomir Arsenijević na Elektrotehničkom fakultetu; na Tehnološkom fakultetu održao je predavanje Slobodan Janković sa Rudarskog geološkog fakulteta. U istom periodu u Beogradu su gostovala četiri nastavnika iz Zagreba: Kosta Bastaić je održao dva predavanja na Pravnom, Zdenko Škreb tri predavanja na Filozofskom, a Stjepan Szavits-Nossan na Građevinskom i Ivo Cupar na Stomatološkom fakultetu.²³

Odnos međusobne razmene jugoslovenskih nastavnika unutar zemlje i razmene sa inostranstvom naveo je novinara lista *Mladost* Momčila Marića da sredinom februara 1960. objavi članak pod naslovom „Putujemo u inostranstvo da bismo se upoznali“. Iako još uvek nije postojala precizna evidencija, u članku je navedeno nekoliko podataka i primera koji su pokazivali da su stručna putovanja u inostranstvo daleko više praktikovana nego razmena i saradnja sa drugim univerzitetima u zemlji. Prema podacima iz Sarajeva odnos odlaska u inostranstvo i putovanja u okviru zemlje iznosio je 22 prema 1 (1959. je 110 profesora, docenata i asistenata sa Sarajevskog univerziteta bilo u inostranstvu, a svega 5 u drugim republikama). U nedostatku preciznih podataka za druge univerzitetske centre, novinar je navodio slikovite primere. Jedan mladi zagrebački asistent je izjavio da je „bio dva puta u inostranstvu a na klinici iz svoje struke u Beogradu proveo samo jedno pre podne“; isticao je da bi mu boravak u Beogradu mnogo značio, upoznao bi kolege, metode rada i mogao bi da se više posveti istraživačkom radu. Upečatljiv je bio i primer mladog specijalizanta psihijatra iz Beograda koji je boravio u više poznatih svetskih naučnih centara, a tek prilikom boravka u Londonu slučajno je upoznao poznatog zagrebačkog stručnjaka u svojoj naučnoj oblasti; izjavio je i da bi rado proveo izvesno vreme na kliničkoj praksi u Zagrebu, ali da mu se ne pruža ta mogućnost. Ugledni zagrebački profesor je tokom tridesetogodišnje karijere gostovao na univerzitetima skoro svih zemalja Evrope, a Beogradski univerzitet je posetio tek 1958. godine. Posete mladih stručnjaka jugoslovenskim centrima su na razne načine otežavane: mladi zagrebački hirurg je boravio mesec dana na usavršavanju na Vojno-medicinskoj akademiji u Beogradu i dobio je pomoć od Saveta za naučni rad NR Hrvatske od 15.000 dinara, ali mu je za taj mesec plata umanjena za 7.000 dinara koliko je iznosio njegov položajni dodatak, a u Beogradu je stanovao privatno u sobi koju je sa ogrevom platio 10.000 dinara. Ovaj i mnoštvo drugih primera i podataka su pokazivali da zalaganja državnih, prosvetnih i univerzitetskih organa nisu davala rezultate i da nisu poštovane odluke i preporuke Zajednice jugoslovenskih univerziteta koje su podsticale međurepubličku saradnju i razmenu.²⁴

Naučnici iz Srbije i Hrvatske su mogli da ostvaruju međusobnu saradnju posle Drugog svetskog rata i preko akademija nauka. Srpska akademija nauka u

²³ Antun Brodanović, „Razmjena nastavnika i suradnika između jugoslavenskih univerziteta“, *Univerzitet danas*, br. 3–4, 1960, 109–114.

²⁴ Momčilo Marić, *Putujemo u inostranstvo da bismo se upoznali*, *Mladost*, br. 175, 17. februar 1960, 3. Treba pomenuti da je krajem 50-ih godina i sam Josip Broz Tito u referatu na VII kongresu SKJ 1958. postavio pitanje slabe saradnje jugoslovenskih republika i „negativnih pojava“ u oblasti kulture, prosvete i nauke uopšte. (*VII kongres SKJ*, Beograd, Kultura, 1958, 84).

Beogradu (SAN) i Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu (JAZU) obnovile su rad posle oslobođenja i dobile novu ulogu i zadatke, pre svega obavezu da povežu svoje aktivnosti sa potrebama društva, privrede i naroda; da neguju bratstvo i jedinstvo i jugoslovenstvo; potčinjene su novim vlastima; ustrojene su u skladu sa sovjetskim modelom i dobile institute preko kojih je trebalo da obavljaju naučnoistraživački rad. Važan deo njihovog rada trebalo je da bude međunarodna saradnja, ali i međusobna saradnja u okviru Jugoslavije.²⁵ Već u leto 1946. JAZU je pristupila obnovi veza sa SAN (kao i sa Slovenačkom akademijom znanosti i umetnosti u Ljubljani, koju ovde nećemo pominjati) i akademik Vale Vouk je u tom cilju putovao u Beograd. Uspostavljanje saradnje je bilo važno i zbog nejasnoća oko nadležnosti nad Oceanografskim institutom u Splitu. Međutim, prvi odgovori na predloge o saradnji iz Zagreba 1946. bili su „odgađajući“.²⁶

Uskoro je došlo do razgovora o uspostavljanju sistematske i institucionalizovane saradnje među akademijama i u JAZU je izrađen i program i upućen poziv za zajednički sastanak predstavnika sve tri akademije. Posle pregovora došlo je do prvog sastanka u Zagrebu 10. i 11. januara 1948. na kojem je predloženo osnivanje Akademijskog saveta FNRJ. Sastanku su sa strane SAN prisustvovali predsednik Aleksandar Belić, sekretar Vojislav Mišković i akademici Petar Kolendić, Petar Jovanović i Pavle Savić, a sa strane JAZU predsednik Andrija Štampar, potpredsednik Miroslav Krleža, glavni sekretar Branimir Gušić i akademici Marko Kostrenčić i Vale Vouk. Akademijski savet je osnovan na drugom sastanku u Ljubljani 11–12. maja 1948. kao savetodavni organ pri saveznoj vladi u koji su ulazili predstavnici sve tri akademije. Njegov zadatak je bio da organizuje naučni rad u zemlji pod vođstvom akademija i daje savete po svim pitanjima nauke, da koordinira rad akademija, rukovodi njihovim zajedničkim istraživanjima i osniva zajedničke ustanove i da predstavlja jugoslovensku nauku i upravlja odnosima sa inostranstvom.²⁷

U narednom periodu Akademijski savet je delovao kroz redovne godišnje sastanke na kojima su učestvovali predstavnici svih akademija, ali i kroz međukademijske odbore u koje su akademije delegirale svoje predstavnike i obavljale određene zajedničke naučne poslove. Krajem 50-ih godina bilo je 14 zajedničkih poslova (međukademijskih odbora) u Akademijskom savetu: 1. izrada istorijskog atlasa naše zemlje u koji su iz SAN delegirani Đorđe Radoičić i Ivan Božić, a iz JAZU Grga Novak; 2. proučavanje rimskog limesa (Rastislav Marić i Đurđe Bošković iz SAN i G. Novak iz JAZU); 3. izrada Carta Imperii Romani (Aleksandar Deroko i R. Marić iz SAN i G. Novak iz JAZU); 4. izdavanje kor-

²⁵ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, III*, 156–157; Lj. Dimić, *Agitprop kultura 1945–1952*, 58–61; M. Najbar-Agičić, *Kultura, znanost, ideologija*, 101–112, 119–123.

²⁶ M. Najbar-Agičić, *Kultura, znanost, ideologija*, 106, 112.

²⁷ AJ, fond Savet akademija FNRJ, 55–1–1, Sastanak triju akademija u Zagrebu, 10–11. I 1948; II sastanak u Ljubljani 11–12. V 1948; „Uredba o osnivanju i delokrugu rada Akademijskog saveza FNRJ“, *Službeni list FNRJ*, br. 47, 29. V 1948; M. Najbar-Agičić, *Kultura, znanost, ideologija*, 112–114. Prvom sastanku su prisustvovali u ime Slovenačke akademije Leonida Pitamic, Jovan Hadži i Milko Kos, u ime Komiteta za škole i nauku FNRJ Nemanja Madžarević i u ime Komiteta za naučne ustanove, Sveučilište i visoke škole NR Hrvatske Miljenko Protega.

pusa vaza (R. Marić, Svetozar Radojičić i Miodrag Grbić iz SAN i G. Novak iz JAZU); 5. izdavanje antičkih i rimskih natpisa (R. Marić, S. Radojičić i M. Grbić iz SAN i G. Novak iz JAZU); 6. izrada principa i metodike obrade materijala o naseljima i običajima naroda (Dušan Nedeljković i Borivoje Drobunjaković iz SAN i Branimir Gušić iz JAZU); 7. proučavanje materijalne kulture Jugoslavije (Viktor Novak, B. Drobunjaković i A. Deroko iz SAN i G. Novak iz JAZU); 8. izrada arheološke karte Jugoslavije (A. Deroko, R. Marić i Milutin Garašanin iz SAN i G. Novak iz JAZU); 9. izrada principa i metodike prikupljanja onomastičkog i toponomastičkog materijala (Blaž Jurišić iz JAZU i Đ. Radoičić iz SAN); 10. izrada rečnika srednjovekovne latinštine (Marko Kostrenčić iz JAZU i Jorjo Tadić iz SAN); 11. izrada repertorija izvora srednjovekovne istorije (M. Kostrenčić iz JAZU i Nikola Radojčić i Đ. Radoičić iz SAN); 12. rad na inventarizaciji flore, faune i geje Jugoslavije (Siniša Stanković iz SAN i Vale Vouk iz JAZU); 13. izrada dijalektoloških i lingvističkih atlasa (Josip Hamm iz JAZU, a SAN je kasnila sa delegiranjem predstavnika); 14. izdavanje korpusa srednjovekovnih natpisa.²⁸

Naučnici iz pojedinih jugoslovenskih republika, pa tako i iz Srbije i Hrvatske, održavali su tokom 50-ih godina i saradnju preko pojedinih instituta i zavoda i preko naučnih i stručnih društava, kako direktno između republičkih, tako i u okviru saveznih društava, ili saveza društava. Naučna društva su postajala i ranije, a savezi društava u pojedinim naučnim oblastima osnivani su posle rata, a naročito tokom 50-ih. Pomenimo Savez društava inženjera i tehničara FNRJ (1944), Udruženje pravnika FNRJ (1947), Savez lekarskih društava FNRJ (1949), Savez društava matematičara i fizičara FNRJ (1949), Savet geografskih društava Jugoslavije (1950), Jugoslovensko udruženje za međunarodno pravo (1953), Savez istorijskih društava (1954), Jugoslovensko društvo za filozofiju i sociologiju (1956), Etnološko društvo Jugoslavije (1957), Jugoslovensko mikrobiološko društvo (1957), Savez bioloških društava (1958), itd. Većina društava je imala i svoje časopise, pa je tako 1961, posle niza peripetija, ponovo pokrenut i *Jugoslovenski istorijski časopis*. Savezi društava su radili na povezivanju republičkih društava i naučnika i stručnjaka iz pojedinih republika. Saradnja se odvijala kroz redovne sastanke, godišnje skupštine, savetovanja, kongrese i druge skupove koje su naizmenično organizovala društva pojedinih republika, zatim i kroz korespondenciju i direktne kontakte pojedinih naučnika i zajedničke projekte i aktivnosti. Savezni državni organi su podsticali i organizaciono i finansijski potpomagali, često i sami organizovali takve vidove saradnje.²⁹

²⁸ AJ, 55–1–5, Zapisnik sa sastanka komisije za utvrđivanje programa dalje delatnosti Akademijškog saveta FNRJ, 12. V 1958; AJ, 55–23–128, Naučni poslovi Akademijškog saveta FNRJ, 22. XII 1959; Isto, Akademijški savet FNRJ – Saveznom savetu za naučni rad FNRJ, br. 146, 13. VIII 1960.

²⁹ AJ, fond SSRNJ, 142–71–231, Informacija o nekim problemima stručnih društvenih organizacija, 1. X 1957; AJ, 142–81–(290–309), Naučna društva u FNRJ; AJ, fond Savezni sekretarijat za prosvetu i kulturu SIV, 318–263–368, Naučna društva u FNRJ; „Naučne ustanove u FNRJ“, *Informativni priručnik o Jugoslaviji*, 637–644; Д. Бонцић, *Универзитет у социјализму. Високо школство у Србији 1950–1960*, 264–265, 270; Magdalena Najbar-Agičić, *U skladu s*

Treba pomenuti i da su naučnici iz Srbije i Hrvatske posle Drugog svetskog rata uspostavljali kontakte i saradivali i u okviru određenih naučnih ustanova saveznog nivoa, pre svega u društvenim naukama i u bliskoj vezi sa državnim i partijskim vrhom, privredom, vojskom. Tako su i srpski i hrvatski naučnici (ekonomisti, istoričari, pravници, sociolozi, itd.), uz društveno političke radnike iz cele zemlje, učestvovali u radu Instituta za međunarodnu politiku i privredu (osnovan 1947), Instituta društvenih nauka (1948), Novinarske i diplomatske visoke škole (1948), Ekonomskog instituta Privrednog saveta FNRJ (1948), Instituta za izučavanje radničkog pokreta (1956), Instituta društvenih nauka (1957), itd.³⁰

Na kraju, kao poseban vid saradnje treba pomenuti učešće srpskih i hrvatskih istoričara na projektu Istorije naroda Jugoslavije (prvobitno zamišljen kao srednjoškolski udžbenik), koji je sproveden od 1948. godine pod direktnim pokroviteljstvom i uticajem najviših partijskih organa. Kao rezultat višegodišnjeg rada objavljena su dva toma (1953. i 1959) koja su obuhvatila istoriju svih jugoslovenskih naroda od 7. do kraja 18. veka i koji su imali veliki politički i ideološki značaj, zadatak da prvi put primene istorijski materijalizam u posmatranju istorije jugoslovenskih naroda i da utiču na jačanje „bratstva i jedinstva“ i „jugoslovenske patriotske svesti“. U projektu su učestvovali predstavnici svih republika, kako u radu Komisije za organizovanje izrade udžbenika istorije naroda Jugoslavije za srednje škole koju je osnovalo Ministarstvo za nauku i kulturu FNRJ decembra 1948. na čelu sa Mitrom Mitrović, tako i u pisanju određenih delova teksta. Sa hrvatske strane su učestvovali Jaroslav Šidak, Nada Klaić, Vladimir Babić, Marko Kostrenčić, Rudolf Bićanić, Grga Novak, Petar Skok i drugi, a sa srpske Dušan Perović, Mihailo Dinić, Vaso Čubrilović, Jorjo Tadić, Dragoslav Janković, Ivan Božić itd. Iako ideološko-politički motivisan i ispunjen brojnim preprekama, nesuglasticama i sporovima, ovaj poduhvat je značajan primer uspešne saradnje naučnika u Jugoslaviji u posleratnom periodu.³¹

marksizmom ili činjenicama. Hrvatska historiografija 1945–1950, Zagreb, Ibis grafika, 2013, 175–218; Борђе Станковић, Љубодраг Димић, *Историографија под надзором. Прилози историји историографије*, I, Београд, Службени лист СРЈ, 1996, 239–254. U mnoštvu kongresa i savetovanja koja su održavala društva uz pomoć saveznih i republičkih organa navešćemo kao primer savetovanje geologa Jugoslavije (preko 100 učesnika iz svih republika) koje je organizovalo Hrvatsko geološko društvo 25–27. februara 1952. u Zagrebu uz pomoć Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske i savezne vlade iz Beograda (HDA, 1095, k. 1, Hrvatsko geološko društvo – Savjetu za prosvjetu, nauku i kulturu, 18. II 1952).

³⁰ Vidi: AJ, fond Novinarska i diplomatska visoka škola, 1–1–1; AJ, fond Ekonomski institut FNRJ, 58–1–1; AJ, fond Institut za međunarodnu politiku i privredu, 748–277; AJ, 142–81–310, Institut za izučavanje radničkog pokreta; HDA, lični fond Rudija Supeka, k. 10, Institut društvenih nauka, Odeljenje za sociologiju, 1958–1960; Ђ. Станковић, Љ. Димић, *н. д.*, 256–280; М. Najbar-Agičić, *U skladu s marksizmom ili činjenicama*, 485–496; *Новинарска и дипломатска висока школа 1948–1953*, приредно Д. Бондић, Београд, ИСИ–АЈ, 2013.

³¹ AJ, СК СКЈ, 507, VIII/II-5-(1–103), k. 26, O radu savezne komisije istoričara na izradi udžbenika istorije jugoslovenskih naroda; AJ, СК СКЈ, 507, VIII, II/6–56, k. 27, Nekoliko podataka u vezi sa Istorijom naroda Jugoslavije, 14. IX 1960; Д. Бондић, *Универзитет у социјализму. Високо школство у Србију 1950–1960*, 224–225, 264–265; М. Najbar-Agičić, *U skladu s marksizmom ili činjenicama*, 301–371; *Radi se o časti hrvatske nauke... Rasprave o hrvatskoj povijesti radnoga srednjeg vijeka za Historiju naroda Jugoslavije (1949–1950)*, priredila Magdalena Najbar-Agičić, Zagreb, Srednja Europa, 2013; S. Koren, *н. д.*, 235–252.